

HUÁ-YÍ-YÌ-YŪ'DAKİ UYGURCA MALZEME VE SORUNLARI*

Yong-Sōng LI**

Özet

“Huá-yí-yì-yū” (華夷譯語), Míng (明) Hanedanı'nın (1368~1644) başlacısından beri telif edilegelen Çince ve komşu dilleri arasındaki türlü lügatçelerin (ve tümce örneklerinin) genel bir adıdır. 2. ve 3. gruptaki lügatçelerde Uygurca malzeme bulunmaktadır. 2. gruptaki lügatçelerin Çin harfli ve Uygur harfli olan nüshalar olmasına karşın 3. gruptaki lügatçeler ise sadece Çin harfli olan nüshalardır. 2. gruptaki lügatçelerde Uygurca sözcükler Uygur yazısı ile de yazıldığı için nispeten kolay tespit edilebilir ve okunabilir. 3. gruptaki lügatçelerde bulunan Uygurca malzemeyi işlemek için hem eski Uygurcadan hem de Çin yazısından anlamak gerekiyor.

3. gruptaki lügatçelerde 15. yüzyıl Uygurcasının 820'den fazla sözcüğü bulunmaktadır. Böylece sadece Çin yazısıyla kaydedilmiş en zengin Türkçe malzeme konumundadır. Bu Uygurca malzemeyi işleyen sadece Masahiro Shōgaito ve Yong-Sōng Li'dir. Çok ayrıntılı bir çalışma yapmasına karşın Masahiro Shōgaito bazı sözcükleri ya yanlış okumuş ya da okuyamamıştır. Çin yazısında birbirine benzeyen harfler çok olduğu için elle istinsah edilirken yanlış aktarılan harfler az değildir, hatta Çince sözcüklerde bile böyledir. Buna göre, bir an önce mevcut olan 3. gruptaki bütün nüshaları ve kopyalarını bir araya getirerek herkesin kullanabileceği bir kitap halinde yayımlamak ve bütün nüshalara bakarak Uygurca sözcükleri doğru okumak gerekiyor.

* Bu yazı, Yıldız Teknik Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nün 30 Mayıs - 1 Haziran 2013 tarihinde düzenlediği “Türk Dilinin ve Edebiyatının Bugünkü Sorunları Çözümleri Uluslararası Sempozyumu” başlıklı bir toplantının “Türk Dilinin Tarihine Dair Araştırmalar” adlı oturumunda okunmuş bildirim düzeltilmiş şeklidir.

** Dr., Seul Ulusal Üniversitesi Beşerî Bilimler Fakültesi Asya Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, Seul, yulduz77@naver.com

Anahtar kelimeler: Çin yazısı, “Huá-yí-yì-yǔ”, lügatçe, 15. yüzyıl, Türkçe, Uyğurca.

Uyghur Material in *Huá-yí-yì-yǔ* And Its Problems

Abstract

The “*Huá-yí-yì-yǔ*” (華夷譯語) is a general name for the various glossaries (and sentence examples) between the Chinese language and its neighbor languages compiled on from the beginning of the Ming (明) dynasty (1368~1644). The Uyghur material is in the glossaries of the second and third classes. The glossaries of the second class are both in Chinese and in Uyghur characters, whereas the glossaries of the third class are only in Chinese characters. The words in the glossaries of the second class can be relatively easily determined and read. In order to treat the Uyghur material in the glossaries of the third class, one must understand both the old Uyghur language and Chinese characters well.

In the glossaries of the third class, there are more than 820 words of the Uyghur language of the 15th century. Thus, it is in a state of the richest Turkic material recorded only in Chinese characters. This Uyghur material was treated only by Masahiro Shōgaito and Yong-Sōng Li. Although Masahiro Shōgaito did research in minute detail, he misread or could not read some words. Not a few words were transmitted incorrectly during the duplication by hand because there are many similar letters in Chinese characters. It is so even in the Chinese words. Therefore, it is necessary to bring together all the existing copies and their duplicates and to publish them as a book which can be used by everybody, and to read the Uyghur words correctly by referring to all the copies.

Key words: Chinese characteres, 15th century, glossary, “*Huá-yí-yì-yǔ*”, Turkic, Uyghur.

I. *Huá-yí-yì-yǔ*'nun Tanımı¹

Bilindiği gibi, Yuán Hanedanı (元朝 Yuáncháo), 1271~1368 yılları arasında Çin'i egemenliği altına alan Moğollar tarafından kurulmuş hanedan

1 Bu yazıdaki *Huá-yí-yì-yǔ* tanımı şu yazılara dayanmaktadır:

Seoul National University'deki bir *Huá-yí-yì-yǔ* el yazmasının 1979 yılında Taipei'de kopyası yapıp yayımlanmış ve bu kopyası da 1982 yılında Seoul'de ofset baskı tekniği ile yeniden yayımlanmıştır. Bu Seoul baskısının başındaki 華夷譯語 解題 *Hwaiyeogeo haeje* [*Huá-yí-yì-yǔ* hakkında kısa açıklama'] başlıklı 3 sayfalık bir Korece yazı.

Lee, Hyeon-Hee, “«Hwaiyeogeo» haeje”, *Sangwonjeo; Hwaiyeogeo*, Kyujanggak jaryo chongseo (Kyujanggak Series) Eohakpyeon 10, Seoul 2010, s. 7-16. [이현희, “«華夷譯語» 解題”, 象院題語, 華夷譯語, 奎章閣資料叢書 語學篇 10, 서울 2010, s. 7-16.]

Endo, Mitsuaki / Takekoshi, Takashi / Sarashina, Shinichi / Feng, Zheng (eds.) (2007), “Bibliography concerning *Huá-yí-yì-yǔ*”, *Language Teaching Forum* 13, s. 197-228. [遠藤光暁 / 竹越孝 / 更科慎一 / 馮蒸 共編 (2007), “華夷譯語關係文獻目錄”, 語學教育フォーラム — 第13號 —, 197-228頁.]

<http://zh.wikipedia.org/wiki/%E5%8D%8E%E5%A4%B7%E8%AF%91%E8%AF%AD> (01.05.2013)

olup Çinlilerin ayaklanmaları sonucu devrilerek yerine Çinlilerin Míng (明) Hanedanı (1368~1644) kurulmuştur. Çinliler doğal olarak Moğol âdetlerini atmış, yabancıların istilasına dikkat ederek diplomasiye yoğun çaba sarfetmiştir. Diplomaside her şeyden önce karşı tarafın dilini çok iyi bilmek gerekti. *Huá-yí-yì-yǔ* (華夷譯語)², Míng (明) Hanedanı'nın başlacısından beri telif edilegelen Çince ve komşu dilleri arasındaki türlü lügatçelerin (ve tümce örneklerinin) genel bir adıdır.³ Bu lügatçeler (ve tümce örneklerinin) yabancı diplomatik temsilcileri karşılayan imparatorluk hükümetindeki memurların türlü komşu dilleri öğrenmesi için hazırlanmışa benziyor. Bunlar elle istinsah edilmiş olup 4 türe ayrılıyor:

1. Bu lügatçelerin ilki, Míng (明) Hanedanı'nın ilk imparatoru olan *Hóng-wú*'nun (洪武, 1368~1398) fermanıyla Huǒ Yuán-Jié (火原潔), Mǎ-shā-yì-hēi (馬沙亦黑) vb. tarafından 1382 yılında telif edilerek hazırlanmaya başlanan ve 1389 yılında yayımlanan Çince-Moğolca lügatçedir. Bu lügatçede 844 sözcük ile birlikte türlü Moğolca tümce örnekleri yer almaktadır. Moğolca sözcükler, *Moğollar'ın Gizli Tarihi* (元朝秘史 *Yuán-cháo-mì-shǐ*) adlı eserdeki harf çevirisi kurallarına göre Çin yazısıyla yazılmıştır.

2. *Sì-yì-guǎn*'da (四夷館)⁴ telif edilen, sürekli eklenen/azaltılan lügatçeler ikinci gruba girer.⁵ Bu gruptaki lügatçelerde her bir yabancı dilin sözcükleri hem Çin yazısıyla hem de kendi yazısıyla yazılmıştır. 雜字 *zázi*⁶ adlı

2 *Huá-yí-yì-yǔ* hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yunusoğlu 2012: 9-35.

< 華 *huá* 'Çin' + 夷 *yí* 'barbar; yabancı' + 譯 *yì* 'tercüme' + 語 *yǔ* 'dil'.

3 Başlığı 華夷譯語 *Huá-yí-yì-yǔ* olmayan, 各國譯語 *Gè-guó-yì-yǔ* ('her ülke'), 外國譯語 *Wài-guó-yì-yǔ* ('yabancı ülke'), 華裔譯語 *Huá-yí-yì-yǔ* ('裔 *yì* 'sınır bölgesi; barbar') olan lügatçeler de vardır.

4 "Dört barbar dairesi" anlamına gelen *Sì-yì-guǎn* (四夷館) 1407 yılında kurulmuştur. Yabancı ülkelerden gelen güven belgelerinin kabulü ve işlenmesinden sorumlu bir devlet dairesi olup daha sonra Qīng (清) Hanedanı'nın (1636~1912) üçüncü imparatoru olan Shùn-zhì'nin (順治, 1643~1661) ilk yılında *Sì-yì-guǎn* (四譯館 "Dört tercüme dairesi") olarak yeniden adlandırılmıştır. Qīng (清) Hanedanı'nı kuran Mançu'lar, kendileri de "barbar olduğu için" artık barbar (夷 *yí*) sözcüğünü kullanmak istememiş ve bu sözcüğü seçse benzeyen 譯 *yì* 'tercüme' ile değiştirmiş olmasından kaynaklansa gerek.

5 Bu gruptaki lügatçeler şu 10 ciltten ibarettir: (1) 韃靼 *Dá-dá* (Tatar = Doğu Moğollar ⇒ Moğolca), (2) 女直 *Nǚ-zhí* (Curçen ⇒ Curçence), (3) 西番 *Xī-fān* ("Batı barbarlar" = Kham Bölgesi'ndeki Tibetliler ⇒ Tibetçe), (4) 西天 *Xī-tiān* ("Batı sema" = Hindistan ⇒ Sanskritçe), (5) 回回 *Huí-huí* (Müslümanlar ⇒ Farsça), (6) 高昌 *Gāo-chāng* (Karahoca = Uygur ⇒ Uygurca), (7) 百夷 *Bó-yí* (傣族 *Dǎi-zú* 'Day halkı' ⇒ Dayca), (8) 緬甸 *Miǎn-diàn* (Birmanya ⇒ Birmanca), (9) 八百 *Bā-bó* (Lanna ⇒ Lannaca) ve (10) 暹羅 *Xiān-luó* (Siam = Tayland ⇒ Tayca).

6 "Türlü harfler" anlamına gelen 雜字 *zázi*, günlük kullanımdaki harflerin koleksiyonunu gösterir.

Çince ile söz konusu yabancı dil arasındaki lügatçe ve 來文 *lái-wén*⁷ adlı 表文 *biǎo-wén*⁸ tümce örneklerinden oluşmaktadır.

3. *Huì-tóng-guǎn*'da (會同館)⁹ telif edilen lügatçeler üçüncü gruba girer. Bu gruptaki lügatçelerde tümce örnekleri yoktur. Her bir yabancı dilin sözcükleri sadece Çin yazısıyla yazılmış ve kendi yazısı kullanılmamıştır.¹⁰

4. *Huì-tóng-sì-yì-guǎn*'da (會同四譯館)¹¹ telif edilen lügatçeler.¹²

7 “Gelen yazı” anlamına gelen 來文 *lái-wén*, kabul edilen belgeyi gösterir.

8 İmparatora sunulan yazıya 表文 *biǎo-wén* denir.

9 “Buluşma/Görüşme dairesi” anlamına gelen *Huì-tóng-guǎn* (會同館) 1408 yılında kurulmuştur. Yabancı diplomatik temsilcilerin kabulünden sorumlu bir devlet dairesiydi.

10 Bu gruptaki lügatçeler şu 13 ciltten ibarettir: (1) 朝鮮 Cháo-xiǎn (Kore ⇒ Korece), (2) 琉球 Liú-qíú (Ryukyu = Okinawa ⇒ Ryukyuca), (3) 日本 Rì-běnn (Japonya ⇒ Japonca), (4) 安南 Ān-nán (Annam = Kuzey Vietnam ⇒ Vietnamca), (5) 暹羅 Xiān-luó (Siam = Tayland ⇒ Tayca), (6) 韃靼 Dá-dá (Tatar = Doğu Moğollar ⇒ Moğolca), (7) 畏兀兒/委兀兒 Wèi-wù-ér/Wěi-wù-ér (Uygur ⇒ Uygurca), (8) 滿刺加 Mǎn-lá-jiā (Malakka ⇒ Malayca), (9) 占城 Zhān-chéng (Çampa = Güney Vietnam ⇒ Çamca), (10) 西番 Xī-fān (“Batı barbarlar” = Kham Bölgesi’ndeki Tibetliler ⇒ Tibetçe), (11) 回回 Hui-huí (Müslümanlar ⇒ Farsça), (12) 女直 Nǚ-zhí (Curçen ⇒ Curçence) ve (13) 百夷 Bó-yí (傣族 Dǎi-zú ‘Day halkı’ ⇒ Dayca).

11 *Huì-tóng-sì-yì-guǎn* (會同四譯館), Qīng (清) Hanedanı’nın altıncı imparatoru olan Qián-lóng’un (乾隆) (1735~ 1795) 13. yılında (1748) *Huì-tóng-guǎn* (會同館) ile Sì-yì-guǎn’ın (四譯館) birleştirilmesiyle meydana gelmiştir. *Huì-tóng-sì-yì-guǎn* (會同四譯館), Xī-yù-guǎn (西域館) ve Bó-yì-guǎn (百譯館) olmak üzere ikiye ayrılıyordu:

Xī-yù-guǎn (西域館): (1) 西番 Xī-fān (“Batı barbarlar” = Kham Bölgesi’ndeki Tibetliler ⇒ Tibetçe), (2) 西天 Xī-tiān (“Batı sema” = Hindistan ⇒ Sanskritçe), (3) 回回 Hui-huí (Müslümanlar ⇒ Farsça), (4) 高昌 Gāo-chāng (Karahoca = Uygur ⇒ Uygurca)
Bó-yì-guǎn (百譯館): (1) 百譯 (傣族 Dǎi-zú ‘Day halkı’ ⇒ Dayca), (2) 緬甸 Miǎn-diàn (Birmanya ⇒ Birmanca), (3) 八百 Bā-bó (Lanna ⇒ Lannaca), (4) 暹羅 Xiān-luó (Siam = Tayland ⇒ Tayca), (5) 蘇祿 Sū-lù (Sulu ⇒ Suluca), (6) 南掌 Nán-zhǎng (Lan Xang ⇒ Laoca)

Daha sonra Xī-yáng-guǎn (西洋館; 西洋 ‘Batı ülkeleri’) da kurulmuş olup burada 弗喇安西雅話 Fú-lǎ-ān-xī-yǎ-huà ‘Fransızca’, 額呀馬尼雅話 É-lè-mǎ-ní-yǎ-huà ‘Almanca’, 伊達禮雅話 Yī-dá-lǐ-yǎ-huà ‘İtalyanca’, 播呀都噶禮雅話 Bō-lè-dū-gá-lǐ-yǎ-huà ‘Portekizce’, 拉氏諾話 Lā-dī-nuò-huà ‘Latince’, 啞咭喇國譯語 Yǐng-jī-lǐ-guó-yì-yǔ ‘İngilizce tercümesi’ (國 guó ‘ülke’) de telif edilmiştir.

12 Bu gruptaki lügatçeler 98 ciltten oluşup 36 dil veya lehçeyi içeriyormuş ama bu dil ve lehçeler hakkında ayrıntılı bilgiye sahip değilim. Xī-yù-guǎn’daki (西域館) 高昌 Gāo-chāng adından z. grubundaki uygurca malzemenin 4. grup lügatçelerde de mevcut olduğunu tahmin edebiliriz.

II. Uygurca Malzemeyi İçeren *Huá-yí-yì-yǔ* Nüshaları

Yukarıda gösterildiği gibi, 2. ve 3. gruplardaki lügatçelerde Uygurca malzeme bulunmaktadır. Uygurca malzemeyi içeren 2. gruptaki lügatçelerin nüshaları şöyledir:¹³

(1) Friedrich Hirth (1845~1927) koleksiyonunda olup daha sonra Berlin devlet kütüphanesi koleksiyonunda olan nüsha [雜字 *zázi*, 來文 *lái-wén*]

(2) Kē Shào-mín (柯劭忞, 1850~1933) koleksiyonundaki Ming'den kalma nüsha [雜字 *zázi*]

(3) Tōkyō'daki Tōyō Bunko (東洋文庫) koleksiyonunda olan Ming'den kalma nüsha [雜字 *zázi*, 來文 *lái-wén*]

(4) Naikaku Bunko (內閣文庫) koleksiyonundaki nüsha [來文 *lái-wén*]

(5) Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi koleksiyonundaki nüsha [雜字 *zázi*]

(6) Rahip Amiot (daha sonra Fransa devlet kütüphanesi) koleksiyonundaki Qing'den kalma nüsha [雜字 *zázi*, 來文 *lái-wén*]

(7) Paris'teki Asya Derneği koleksiyonundaki Qing'den kalma nüsha [雜字 *zázi*]

(8) Joseph Edkins (1823~1905) koleksiyonunda olup şimdi British Library koleksiyonunda olan nüsha [雜字 *zázi*]

(9) Daha önce Peiping (Běipíng) Kütüphanesi (北平圖書館) koleksiyonunda olup şimdi Taipei'deki Guóli Gùgōng Bówùyuàn (國立故宮博物院, National Palace Museum) koleksiyonunda olan Ming'den kalma nüsha [雜字 *zázi*]

(10) Taipei'deki Guóli Gùgōng Bówùyuàn (國立故宮博物院, National Palace Museum) koleksiyonundaki basılmış nüsha

(11) Taipei'deki Zhōngyāng Yánjiūyuàn Bósīnián Kütüphanesi (中央研究院博斯年圖書館) koleksiyonundaki nüsha [雜字 *zázi*]

(12) G. Ros(e) koleksiyonundaki nüsha [雜字 *zázi*, 來文 *lái-wén*]

(13) Budapeşte'deki Macaristan Bilimler Akademisi (Magyar Tudományos Akadémia, Hungarian Academy of Sciences) koleksiyonundaki nüsha [雜字 *zázi*]

(14) Níngbō'daki (寧波) Tiānyīgé (天一閣) Kütüphanesi koleksiyonundaki nüsha

13 Bkz. Endo, Mitsuaki / Takekoshi, Takashi / Sarashina, Shinichi / Feng, Zheng (eds.) (2007), "Bibliography concerning *Huá-yí-yì-yǔ*", *Language Teaching Forum* 13, s. 198-200.

Bu gruptaki nüshalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yunusoğlu 2012: 25-32.

(15) Pekin'deki Zhōngguó Guójiātúshūguǎn (中國國家圖書館, National Library of China) koleksiyonundaki nüsha

(16) Şanghai'daki Fùdàn (復旦) Üniversitesi Kütüphanesi koleksiyonundaki nüsha

(17) Nánjīng (南京) Üniversitesi Kütüphanesi koleksiyonundaki nüsha Uygurca malzemeyi içeren 3. gruptaki lügatçelerin nüshaları şöyledir:¹⁴

(1) Londra Üniversitesi'ne mensup School of Oriental and African Studies (= SOAS) koleksiyonundaki Ming'den kalma nüsha¹⁵

(2) Vientnam'ın başkenti Hanoi'deki *École française d'Extrême-Orient*¹⁶ koleksiyonundaki nüsha¹⁷

(3) Kunzan INABA (稻葉君山, 1876~1940) koleksiyonundaki nüsha¹⁸

(4) Tōkyō'daki Seikadō Bunko (靜嘉堂文庫) koleksiyonunda olan nüsha¹⁹

(5) Shikoku adasındaki Awanokuni Bunko (阿波國文庫) koleksiyonunda olan nüsha²⁰

14 Bkz. Endo, Mitsuaki / Takekoshi, Takashi / Sarashina, Shinichi / Feng, Zheng (eds.) (2007), "Bibliography concerning *Huá-yì-yì-yü*", *Language Teaching Forum* 13, s. 201 ve Lee, Hyeon-Hee, "«Hwaiyeogeo» haeje", Mongwonjeoo; Hwaiyeogeo, Kyujanggak jaryo chongseo (Kyujanggak Series) Eohakpyeon 10, Seoul 2010, s. 9-10.

15 Bu nüshanın başlığı 各國譯語 *Gè-guó-yì-yü* (各國 *gè-guó* 'her ülke') olarak geçiyor. Bu nüshada 韃靼 Dá-dá (Tatar = Doğu Moğollar ⇒ Moğolca), 西番 Xī-fān ("Batı barbarlar" = Kham Bölgesi'ndeki Tibetliler ⇒ Tibetçe) ve 女直 Nǚ-zhí (Curçen ⇒ Curçence) ciltleri eksiktir.

16 http://en.wikipedia.org/wiki/%C3%89cole_fran%C3%A7aise_d%27Extr%C3%A7me-Orient. (03.05.2013)

17 Bu nüsha kaybolmuş ve kopyası şimdi Tōyō Bunko (東洋文庫) koleksiyonundadır. Kopyasında 朝鮮 Cháo-xiǎn (Kore ⇒ Korece) ve 女直 Nǚ-zhí (Curçen ⇒ Curçence) ciltleri eksiktir.

18 Asıl nüsha İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna doğru yok olmuştur. 占城 Zhān-chéng (Çampa = Güney Vietnam ⇒ Çamca), 西番 Xī-fān ("Batı barbarlar" = Kham Bölgesi'ndeki Tibetliler ⇒ Tibetçe), 回回 Huí-huí (Müslümanlar ⇒ Farsça), 女直 Nǚ-zhí (Curçen ⇒ Curçence) ve 百夷 Bǎi-yí (傣族 Dǎi-zú 'Day halkı' ⇒ Dayca) ciltleri eksiktir. Elle istinsah edilmiş kopyaları şimdi Kyōto (京都) Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Kyōto (京都) Üniversitesi Beşerî Bilimler Araştırma Enstitüsü (人文科學研究所, Jinbunkagaku Kenkyusho) ve Seoul Üniversitesi Kyujanggak Kore Araştırma Enstitüsü (奎章閣韓國學研究院, Kyujanggak Institute for Korean Studies) koleksiyonundadır.

19 Bu nüshada 朝鮮 Cháo-xiǎn (Kore ⇒ Korece) ve 琉球 Liú-qiú (Ryukyu = Okinawa ⇒ Ryukyuca) ciltleri eksiktir.

20 Asıl nüsha Tokushima (德島) şehrinin Kōkei (光慶) Kütüphanesi koleksiyonunda olup 1950 yılında yanarak yok olmuştur. Fotoğraflı kopyaları Tōyō Bunko (東洋文庫) ve Kyōto (京都) Üniversitesi Edebiyat Fakültesi koleksiyonundadır. Eksik cilt yoktur.

(6) Pekin'deki Zhōngguó Guójiātúshūguǎn (中國國家圖書館, National Library of China) koleksiyonundaki nüsha²¹

III. Huá-yí-yì-yǔ Nüshalarındaki Uygurca Malzemenin İşlenmesi

Yukarıda gösterildiği gibi, 2. ve 3. gruplardaki lügatçelerde Uygurca malzeme bulunmaktadır. Bu Uygurca malzemeyi işleyen çalışmalar şöyle sıralanabilir:²²

(1) 2. gruptaki lügatçeler (Çin harfli ve Uygur harfli olan nüshalar)

Klaproth, J. (1822), *Abhandlung über die Sprache und Schrift der Uiguren. Nebst einem*

Wörterverzeichnis und anderen uigurischen Sprachproben, aus dem Kaiserlichen Übersetzungshofe zu Peking, Paris.

石浜純太郎 (Ishihama Juntarō, 1940), “東洋學書考抄”, 東洋史研究 25/4: 85-92.

Ligeti, L. (1966), “Un Vocabulaire sino-ouïgour des Ming. Le *Kao-Tch'ang-Kouan Yi-Chou* du Bureau des Traducteurs”, *Acta Orientalia Hungaricae Scientiarum* 19/2: 117-199; 19/3:257-316.

Ligeti, L. (1967-1968), “Documents sino-ouïgours des Bureau des Traducteurs”, *Acta Orientalia Hungaricae Scientiarum* 20: 253-306; 21: 45-108.

Ligeti, L. (1969), “Glossaire supplémentaire au vocabulaire sino-ouïgour du Bureau des Traducteurs”, *Acta Orientalia Hungaricae Scientiarum* 22/1: 1-49, 191-243.

胡振華/黃潤華 (Hú, Zhènhuá / Huáng, Rùnhuá, 1978), “«高昌館課» 介紹”, 新疆大學學報 1978/2: 56-60.

胡振華/黃潤華 (Hú, Zhènhuá / Huáng, Rùnhuá, 1981), 明代文獻高昌館課 (拉丁字母傳寫本), 烏魯木齊.

胡振華/黃潤華 (Hú, Zhènhuá / Huáng, Rùnhuá, 1982), “明代高昌館來文及其歷史價值”, 中央民族學院學報 1982/1: 46-51.

21 韃靼 Dá-dá (Tatar = Doğu Moğollar ⇒ Moğolca), 委兀兒 Wēi-wù-ér (Uygur ⇒ Uygurca), 河西 Hé-xī (“Irmak batısı” ⇒ Héxice: Ming Hanedanı'nın orta döneminde Héxī Koridoru'nda (河西柱廊 Héxī zhùláng) kullanılan resmî dil olup Moğolca ve Türkçe unsurları içermiştir) ve 回回 Huí-huí (Müslümanlar ⇒ Farsça) ciltlerinden ibarettir.

22 Endo, Mitsuaki / Takekoshi, Takashi / Sarashina, Shinichi / Feng, Zheng (eds.) (2007), “Bibliography concerning Huá-yí-yì-yǔ”, *Language Teaching Forum* 13, s. 222-223'e dayanmaktadır. (s. 204-209'da ise Huá-yí-yì-yǔ ile ilgili genel çalışmalar yer almaktadır.)
2. gruptaki nüshalardaki malzeme üzerine yapılan çalışmalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yunusoğlu 2012: 32-35.

胡振華/黃潤華 (Hú, Zhènhuá / Huáng, Rùnhuá, 1983), “明代漢文回鶻文分類詞彙集《高昌館雜字》”, 民族語文 1983/3: 59-62.

傅庭訓 (Chuán, Tíngxùn, 1984), “一本明代漢文回鶻文分類詞彙集—評介《高昌館雜字》”, 突厥語研究通訊 3·4: 52-54.

胡振華/黃潤華 (Hú, Zhènhuá / Huáng, Rùnhuá, 1984), 高昌館雜字, 北京.

張鐵山 (Zhāng, Tiěshān, 1988) “我國所藏回鶻文文獻簡述”, 民族古籍 1988/1: 15-19.

Engkebayatur (1989), “‘Tuu čang ordun-u kičiyel-ün bičig’-ün orçıyuluydaysan čay-un tuqai”, *Mongğul Kele Bičig* 1989/6: 44-49.

Kemal, Mağfıret (1997), *Çin’de Ming Sülâlesi Döneminde Türk Dili İle İlgili Çalışmalar, Faaliyetler ve İdikut Mahkemesi Sözlüğü*, Ankara. [yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi] ⇒ Yunusoğlu, Mağfıret Kemal

更科愼一 (Sarashina, Shinichi, 2000), “『高昌館譯語』音譯漢字における聲調選擇の傾向”, 人文學報 311: 35-51.

更科愼一 (Sarashina, Shinichi, 2000), “高昌館譯語音譯漢字的聲調體系”, 中國語學 247: 71-88.

陳宗振 (Chén, Zōngzhèn, 2003), “關於《高昌館雜字》標音問題的探討”, 民族語文 2003/1: 34-45.

(2) 3. gruptaki lügatçeler (Sadece Çin harfli olan nüshalar)

庄垣内正弘 (Shōgaito, Masahiro, 1982), “『畏兀兒館譯語』チュルク語の性格について”, 神戸外大論叢 33/5, s. 21-37.

庄垣内正弘 (Shōgaito, Masahiro, 1984), “『畏兀兒館譯語』の研究—明代ウイグル口語の再構—”, 内陸アジア語の研究 1, s. 51-172.

胡振華/黃潤華 (Hú, Zhènhuá / Huáng, Rùnhuá, 1990), “北圖藏明代文獻《委兀兒譯語》”, 中央民族大學學報 1990/5, s. 53.

Li, Yong-Sōng (2006), “The Uighur Word Materials in a Manuscript of *Hua-yì-yì-yü* (華夷譯語) in the Library of Seoul National University”, *Altai Hakpo* 16, s. 143-176. [Coğrafya kısmı]²³

Li, Yong-Sōng (2006), “Der uigurische Tierzyklus nach einem *Huá-yì-yì-yü* — Manuskript”, *Central Asiatic Journal* 50/2, s. 264-278. [12 hayvanlı takvim]²⁴

23 86 maddeyi işledim. Masahiro SHŌGAİTO’nun 1984’te yayımlanan makalesinden henüz haberim yoktu. “Altay Bilimsel Dergisi” anlamına gelen Altai Hakpo, Kore’nin hakemli dergilerinden biridir.

24 時令門 shí-ling-mén, yani Zaman Bölümü’ndeki 85 madde arasında yer alan 12 hayvanlı takvimi işledim. Ligeti’nin ve daha sonra Yunusoğlu’nun işlediği 2. gruptaki nüshalarda,

Li, Yong-Söng (2009), “The Uighur Word Materials in a Manuscript of *Hua-yi-yi-yu* in the Library of Seoul National University (II)”, *The Review of Central Asian Studies* 1, s. 135-160. [Yer adları kısmı]²⁵

Li, Yong-Söng (2011), “The Uighur Word Materials in a Manuscript of *Hua-yi-yi-yu* (華夷譯語) in the Library of Seoul National University (III)”, *Altai Hakpo* 21, s. 121-138. [Mücevherat kısmı]²⁶

Li, Yong-Söng (2011), “The Uighur Word Materials in a Manuscript of *Hua-yi-yi-yu* (華夷譯語) in the Library of Seoul National University (IV)”, 29 s. [Kişiler kısmı]²⁷

IV. *Huá-yí-yì-yǔ* Nüshalarındaki Uygurca Malzeme ile İlgili Sorunlar

Yukarıda gösterildiği gibi, 2. gruptaki lügatçelerin Çin harfli ve Uygur harfli olan nüshalar olmasına karşın 3. gruptaki lügatçeler ise sadece Çin harfli olan nüshalardır. *Huá-yí-yì-yǔ* nüshaları elle istinsah edilmiştir.

2. gruptaki lügatçelerde Uygurca sözcükler Uygur yazısı ile de yazıldığı için nispeten kolay tespit edilir ve okunabilir. Bu malzemeyi en ayrıntılı şekilde L. Ligeti²⁸ ile M. K. Yunusoğlu işlemiştir.

3. gruptaki lügatçelerde 15. (veya 16.) yüzyıl Uygurcasının 820’den fazla sözcüğü bulunmaktadır. Böylece sadece Çin yazısıyla kaydedilmiş en zengin Türkçe malzeme konumundadır. Bu Uygurca malzemeyi işleyen sadece Masahiro Shōgaito ve Yong-Söng Li’dir. Masahiro Shōgaito, 3 nüshayı (School of Oriental and African Studies (= SOAS) nüshası, Seikadō Bunko

鳥獸門 niǎo-shòu-mén, yani Hayvanlar Bölümü’nde 3.~14. sözcük tam 12 hayvanlı takvimdeki hayvanların sırasına göre verildiği halde Ligeti de Yunusoğlu da bunu farkedemeyip bu sözcükleri normal hayvan adları olarak işlediler. Ben makalemde Ligeti’nin bunu farkedemediğini belirttim.

25 28 maddeyi işledim. 18 Nisan 2009 tarihinde Kore Orta Asya Derneği tarafından düzenlenen bir konferansta okunan bildirimim düzeltilmiş şekli olup Kangnam Üniversitesi Orta Asya Araştırmaları Enstitüsü’nün dergisi olan *The Review of Central Asian Studies*’in ilk sayısında makale olarak yayımlandı. Bu makale yayımlandıktan kısa süre sonra Masahiro SHŌGAI TO’nun makalesinden haberim oldu. Ayrıca, *The Review of Central Asian Studies* bir daha yayımlanmadı. Bunun üzerine Masahiro SHŌGAI TO Masahiro’nun makalesinden de faydalanarak makalemi düzelttim ve *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*’de yayımlanması için Türk Dil Kurumu’na gönderdim.

26 22 maddeyi işledim. 11 Aralık 2010 tarihinde Kore Orta Asya Derneği tarafından düzenlenen bir konferansta okunan bildirimim düzeltilmiş şeklidir.

27 62 maddeyi işledim. 5 Haziran 2011 tarihinde Ankara’da Şingko Şeli Tutung Anısına Uluslararası Eski Uygurca Araştırmaları Çalıştayı’nda okunmuş bildirim olup şimdi baskıdadır.

28 2. gruptaki nüshalardaki Uygurca malzeme ve L. Ligeti’nin çalışması hakkında bilgi için bkz. Yunusoğlu 2012: 32-34.

(靜嘉堂文庫) nüshası ve Awanokuni Bunko (阿波國文庫) nüshasını kullanarak çok ayrıntılı bir çalışma yapmıştır.²⁹ Yong-Söng Li ise Masahiro SHÖGAIITO'nun çalışmasından haberdar olmaksızın Kunzan INABA (稻葉君山) nüshasının Seul Üniversitesi Kyujanggak Kore Araştırma Enstitüsünde bulunan bir kopyasındaki malzeme üzerine çalışmalar yapmış ve sonradan onun çalışmasından haberdar olmuştur.

3. gruptaki lügatçelerde bulunan Uygurca malzemeyi işlerken sorun oluyor. Bu malzemeyi işlemek için hem eski Uygurcadan hem de Çin yazısından anlamak gerekiyor.³⁰ Üstelik, Çin yazısında birbirine benzeyen harfler çok olduğu için elle istinsah edilirken yanlış aktarılan harfler az değildir, hatta Çince sözcüklerde bile böyledir.³¹ Buna göre, her şeyden önce mevcut olan 3. gruplardaki bütün nüshaları ve kopyalarını bir araya getirerek bir kitap halinde yayımlamak gerekiyor.³²

29 Shōgaito'ya göre bu gruptaki Uygurca sözcüğün sayısı 839'dur. Onun yazısının sonunda School of Oriental and African Studies (= SOAS) nüshasından 1 sayfa, Seikadō Bunko (靜嘉堂文庫) nüshasından 2 sayfa ve Awanokuni Bunko (阿波國文庫) nüshasından 1 sayfa resim konulmuştur.

30 Bununla ilgili olarak Mağfîret Kemal kendi Yüksek Lisans Tezi'nin 28. sayfasında şöyle diyor: "Wei-wu-erh-kuan-yi-yü sadece Çince karakterlerle ele alındığından, yani Uygurca kelimeler Çince telâffuzuna göre Çince yazıldığından dolayı Shōgaito Uygurca kelimelerin doğru telâffuzunu bulmakta zorlandığını ifade etmekle çok haklıdır."

31 Örneğin Çince 190. 夾峪關 *jiā-yù-guān* sözcüğü, 嘉峪關 *jiā-yù-guān* 'Jiayuguan' (Gansu Eyaleti'nde bulunan Çin Seddi'nin en batı noktası) yerine bir yazım hatasıdır. Ama Masahiro SHÖGAIITO buna değinmiyor.

32 Ben 華夷譯語 nüshalarının kopyalarını elde etmek için Seul Üniversitesi Kütüphanesi'ne resmen başvurduğum ve 19 Ocak 2013 tarihinde kütüphaneden cevap geldi. Beraberinde aşağıda verilen Kyōto Üniversitesi (京都大) Kütüphanesi'nin ve School of Oriental and African Studies Kütüphanesi'nin cevapları vardı.

[京都大]

Dear Sir or Madam,

This is in response to your inquiry about the books titled '華夷譯語'.

(Details at the attached documents.)

Unfortunately, we are unable to provide you the copying at this time.

From May 2012, our library has been closed for rebuilding and we can't check the books.

The library will be reopened in May this year.

If you need any further assistance or have questions, please contact us at that time.

Thank you for your understanding.

With best regards,

ILL section,

Center for Informatics in East Asian Studies,

Institute for Research in Humanities,

Kyoto University

[School of Oriental and African Studies]

Thank you for your enquiry.

Çok ayrıntılı bir çalışma yapmış olmasına karşın Masahiro SHÖGAITO bazı sözcükleri ya yanlış okumuş ya da okuyamamıştır. Birkaçını verirsek şöyledir:

(1) 182. 兀出干忝額力 /uçyan täñjäri/ ? (s. 118)

Bu yer adını ben şöyle okuyorum³³:

兀出干忝額力 *wu-chu-gan-tian-e-li* | u[˘]-tʂ^hy[˘]-kan-t^hjem[˘]-jaj[˘] (*üçükän täñjäri*) (harfiyen, ‘küçük gök/sema’)

Burada 兀出干 sözcüğü ‘küçük’ anlamındaki Moğolca *üçüken, öcüken, öcügüken* ‘little, small, insignificant, humble; few’ (MED 995a, 629a) olmalı ve *üçükän* okunmalıdır. Çünkü bu yeradının Çincesi 小天坊, yani *Xiao-tian-fang* (harfiyen, ‘küçük gök/sema’) olarak geçmektedir. Moğolca *üçükän* sözcüğü Çince 小 *xiao* ‘küçük’ sözcüğüne tam denk gelmektedir.

(2) 189. 條故綠日變 *tiau ku ly zı, luan* (s. 118)

Bu yer adının Çincesi 大草灘, yani *Da-cao-tan* (harfiyen, ‘büyük ot sığ yeri’) olarak geçmektedir. Burada 日變 sözcüğü 月變 *yuè-luán*’ın (| ɥe[˘]-lon[˘]) yanlıştır ve ‘ot’ anlamındaki *ölän* sözcüğü olmalıdır.

(3) 387. 奄干的 *ien kan ti* (s. 130)

Bunun Çincesi 生受 *shēng-shòu* olup anlamını Masahiro SHÖGAITO ‘to suffer’, yani ‘acı/ıstırap çekmek’ olarak vermiştir. O halde bu sözcük, *ämğändi* ‘acı/ıstırap çektir’ okunmalıdır.

(4) 421. 詔叉都兒 *tʂhan tʂha tu ər* (s. 132)

I am afraid I was able to identify only one item on your list: on page 201, there is a reference to the manuscript from R. Morrison Collection, our class mark is: MS 48363.

That material is not available on interlibrary loans. R. Morrison Collection is one of SOAS Archives Collections. All archive material is exempt from interlibrary loans. This item is available for consultation in SOAS library Special Collection Reading Room only.

Information about SOAS Archives Collection is available at: <http://www.soas.ac.uk/library/archives/>

SOAS Archives does not offer Photocopying service. But there are some other options, see information at: <http://www.soas.ac.uk/library/archives/services/making-copies/>

For more information your reader should apply to SOAS Archive directly.

Could you provide English transliteration for other material you need, please?

Or could your reader search our Web and Card Catalogues and give us full details?

SOAS Web Catalogue is available at: <http://lib.soas.ac.uk/search~S3>

SOAS library on line card catalogue (for older material) available at: <http://cardcat.lis.soas.ac.uk/>

33 Çin yazısının okunuşu, 拼音 pin-yin | “Early Mandarin” (yani, 1300 yılı civarında Dadu’da (= Pekin) konuşulan Çince)) sırasına göre verilmiştir.

Bunun Çincesi 廝殺 *sī-shā* olup anlamını Masahiro SHŌGAITO 'to kill', yani 'öldürmek' olarak vermiştir.³⁴ O halde bu sözcük, *čançadur* (< *sançadur) 'saplıyor' okunmalıdır.

(5) 433.~448. sözcüklerde Çince 進 *jìn* 'sunmak' karşılığı olan Uygurca 塔兒惕 *tǎ-ér-tì* sözcüğü SHŌGAITO tarafından *tartiq* okunmuştur. Ama bu sözcük, *tart* yani *tart-* eyleminin gövdesi biçiminde okunmalıdır. Böyle eyleminin gövdesi biçiminde verilen çok sayıda sözcük vardır.

(6) 652. 兒馬 pony (s. 146)

兒 sözcüğü, Çince 'hayvanın erkeği' anlamına da gelir ve burada bu anlamdadır. Çünkü 兒馬 sözcüğünün Uygurcası 矮跟兒阿忒, yani *āi-gēn-ér-ā-tè* || *jaj˘-kən-rı˘-ə-[tʰəj˘]* olup Masahiro Shōgaito bunu /aygır at/ olarak okumuştur. Dolayısıyla, 'pony' (yani 'bodur cins at, midilli atı, küçük at') değil 'male horse' (yani 'erkek at') olmalıdır.

(7) 656. 兒駝 young camel 補兒阿條外 pu ər a /tāwwā/

Ben bunu "兒駝 male camel 補兒阿條外 burya tāwā" olarak düzeltiyorum. *Burya* sözcüğü, 'aygır deve, damızlık deve' anlamındaki *buyra* sözcüğünün metatez biçimidir.

Masahiro SHŌGAITO'ya göre 3. gruptaki Uygurca malzemede konuşma dili ele alınmıştır. Eski Türkçe /d/ fonemi /y/ olarak bulunuyor ama *ediz* 'yüksek' sözcüğü ise 也的子 *yě-dī/dī-zǐ*, yani aynen *ediz* olarak bulunuyor. Masahiro SHŌGAITO buna değinmemiştir.

V. Sonuç

Huá-yí-yì-yü (華夷譯語), Míng (明) Hanedanı'nın başlangıcından beri telif edilemeyen ve elle istinsah edilen Çince ve komşu dilleri arasındaki türlü lügatçelerin (ve tümce örneklerinin) genel bir adıdır. 2. ve 3. gruptaki lügatçelerde Uygurca malzeme bulunmaktadır. 2. gruptaki lügatçeler Çin harfli ve Uygur harfli olan nüshalar olmasına karşın 3. gruptaki lügatçeler ise sadece Çin harfli olan nüshalardır.

2. gruptaki lügatçelerde Uygurca sözcükler Uygur yazısı ile de yazıldığı için nispeten kolay tespit edilir ve okunabilir. Bu malzemeyi en ayrıntılı şekilde L. Ligeti ile Mağfıret Kemal Yunusoğlu işlemiştir.

3. gruptaki lügatçelerde 15. (veya 16.) yüzyıl Uygurcasının 820'den fazla sözcüğü bulunmaktadır. Böylece sadece Çin yazısıyla kaydedilmiş en zengin Türkçe malzeme konumundadır. Bu Uygurca malzemeyi işleyen sadece Masahiro SHŌGAITO ve Yong-Sōng LI'dir. Çok ayrıntılı bir çalışma yapmış

³⁴ Daha doğrusu, 'to fight at close quarters (with weapons)', yani 'göğüs göğüse silahla savaşmak'tır.

olmasına karşın Masahiro SHÖGAITO bazı sözcükleri ya yanlış okumuş ya da okuyamamıştır. Yong-Söng LI ise Masahiro SHÖGAITO'nun çalışmasından haberdar olmaksızın Kunzan INABA (稻葉君山) nüshasının Seoul Üniversitesi Kyujanggak Kore Araştırma Enstitüsü'nde bulunan bir kopyasındaki malzeme üzerine çalışmalar yapmış ve sonradan onun çalışmasından haberdar olmuştur.

3. gruptaki lügatçelerde bulunan Uygurca malzemeyi işlemek için hem eski Uygurcadan hem de Çin yazısından anlamak gerekiyor. Çin yazısında birbirine benzeyen harfler çok olduğu için elle istinsah edilirken yanlış aktarılan harfler az değildir, hatta Çince sözcüklerde bile böyledir.

Buna göre, bir an önce mevcut olan 3. gruptaki bütün nüshaları ve kopyalarını bir araya getirerek herkesin kullanabileceği bir kitap halinde yayımlamak ve bütün nüshalara bakarak Uygurca sözcükleri doğru okumak gerekiyor.

Kaynakça

- Endo, Mitsuaki / Takekoshi, Takashi / Sarashina, Shinichi / Feng, Zheng (eds.), “Bibliography concerning *Huá-yí-yì-yǔ*”, *Language Teaching Forum* 13, s. 197-228. [遠藤光暁 / 竹越孝 / 更科慎一 / 馮蒸 共編 (2007), “華夷譯語關係文獻目錄”, 語學教育フォーラム — 第13號 —, 197- 228頁.]
- Hú Zhèn huá / Huáng Rùn huá (1984), *Gāo-chāng-guān-zá-zì*, Běijīng. [胡振華/黃潤華 (1984), 高昌館雜字, 北京.]
- Huo, Yuan-jie (trans.) / Di, Bo-fu (ed.) (1979), *Huá-yí-yì-yǔ*, Tai-bei. [火源潔 譯 / 第伯符 輯 (1979), 華夷譯語, 臺北] (photographic edition in Seoul 1982)
- Kemal, Mağfîret (1997), *Çin'de Ming Sülâlesi Döneminde Türk Dili ile İlgili Çalışmalar; Faaliyetler ve İdikut Mahkemesi Sözlüğü*, Ankara. [yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi] ⇒ Yunusoğlu, Mağfîret Kemal
- Lee, Hyeon-Hee, “«Hwaiyeogeo» haeje”, *Sangwonjeeo; Hwaiyeogeo*, Kyujanggak jaryo chongseo (Kyujanggak Series) Eohakpyeon 10, Seoul 2010, s. 7-16. [이 현희, “«華夷譯語» 解題”, 象院題語; 華夷譯語, 奎章閣資料叢書 語學篇 10, 서울 2010, s. 7-16.]
- Li, Yong-Söng (2006a), “The Uighur Word Materials in a Manuscript of *Huá-yí-yì-yǔ* (華夷譯語) in the Library of Seoul National University,” *Altai Hakpo* 16, s. 143-176. [Coğrafya kısmı]
- _____ (2006b), “Der uigurische Tierzyklus nach einem *Huá-yí-yì-yǔ*—Manuskript,” *Central Asiatic Journal* 50/2, s. 264-278. [12 hayvanlı takvim]
- _____ (2009), “The Uighur Word Materials in a Manuscript of *Hua-yi-yi-yu* in the Library of Seoul National University (II),” *The Review of Central Asian Studies* 1, s. 135-160. [Yer adları kısmı]
- _____ (2011a), “The Uighur Word Materials in a Manuscript of *Hua-yi-yi-yu* (華夷譯語) in the Library of Seoul National University (III),” *Altai Hakpo* 21, s. 121-138. [Müceverhat kısmı]
- _____ (2011b), “The Uighur Word Materials in a Manuscript of *Hua-yi-yi-yu* (華夷譯語) in the Library of Seoul National University (IV),” 29 s. [Kişiler kısmı] (5 Haziran

- 2011 tarihinde Ankara'da *Şingko Şeli Tutung Anısına Uluslararası Eski Uygurca Araştırmaları Çalıştayı*'nda okunmuş bildiri olup şimdi baskıda)
- Ligeti, Louis (1966), "Un vocabulaire sino-ouïgour des Ming. Le *Kao-tch'ang-kouan yi-chou* de Bureau des Traducteurs," *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 19: 117-199, 257-316.
- _____ (1969), "Glossaire supplément au Vocabulaire sino-ouïgour du Bureau des Traducteurs," *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 22: 1-49, 191-243.
- Mostaert, Antoine (1977), *Le matériel mongol du Hou I I Iu* 華夷譯語 *de Houng-Ou (1389), I*, Bruxelles.
- _____ / de Rachelwiltz, Igor (1995), *Le matériel mongol du Hou I I Iu* 華夷譯語 *de Houng-Ou (1389), II: Commentaires*, Bruxelles.
- Pulleyblank, Edwin G. (1991), *Lexicon of Reconstructed Pronunciation in Early Middle Chinese, Late Middle Chinese, and Early Mandarin*, Vancouver.
- Shōgaito, Masahiro (1984), "A Study of the Chinese-Uighur Vocabulary Wei-wu-er-guan Yi-yu — The Reconstruction of the Uighur Spoken Language during the Ming Dynasty —", *Studies of the Inland Asian Languages* 1: 51-172. [庄垣内正弘 (1984), "『畏兀兒館譯語』の研究—明代ウイグル口語の再構—", 内陸アジア語の研究 1, s. 51-172.]
- Yunusoğlu, Mağfret Kemal (2012), *Ming Hanedanı Tercüme Odası Tarafından Hazırlanan Uygurca-Çince İdikut Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 1052, İstanbul.
- http://en.wikipedia.org/wiki/%C3%89cole_fran%C3%A7aise_d%27Extr%C3%A4me-Orient (03.05.2013)
- http://tr.wikipedia.org/wiki/Yuan_Hanedan%C4%B1 (01.05.2013)
- <http://zh.wikipedia.org/wiki/%E5%8D%8E%E5%A4%B7%E8%AF%91%E8%AF%AD> (01.05.2013)